

Засоби репрезентації концептуальної сфери простору в лексико-семантичній системі давньогрецької мови

Means of Representation of the Conceptual Sphere of Space in the Lexical-Semantic System of the Ancient Greek Language

Євгенія Чекарева¹
Yevgeniya Chekareva

¹ V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.29-3](https://doi.org/10.22178/pos.29-3)

LCC Subject Category:
PA1-199

Received 10.11.2017
Accepted 10.12.2017
Published online
15.12.2017

Corresponding Author:
e.s.chekareva@gmail.com

© 2017 The Author. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Анотація. У статті досліджено проблему системної організації концептуальної сфери простору як фрагменту загальної концептуальної системи еллінів; описано функційно-семантичні особливості лексем, що виступають мовними репрезентантами концептосфери простору й характеризуються етноспецифічними рисами давньогрецької мовної моделі світу; встановлено залежність формування корпусу лексем просторової семантики від специфіки сприйняття довкілля носіями давньогрецької мови. Наведені в статті принципи аналізу просторової лексики давньогрецької мови є зразком системно-структурного, функційно-семантичного й концептуального аналізу мовних одиниць і можуть стати основою для теоретичної, практичної й історичної граматики грецької мови, зіставно-порівняльної типології індоєвропейських мов, практичних розробок у галузі лінгвоконцептології.

Ключові слова: концептуальна сфера; категорія простору; лексема; лексична семантика; лексико-граматичний клас; лексико-семантична група; мовна картина світу; антропоцентричний принцип.

Abstract. The article explores the problem of the systematic organization of the conceptual sphere of space as a fragment of the general conceptual system of the Greeks; describes the functional-semantic features of lexemes, that act as linguistic representatives of the concept sphere of space and are characterized by ethnospecific features of the ancient Greek language model of the world; the dependence of the formation of the body of lexemes of spatial semantics on the specificity of the perception of the environment by the native speakers of the ancient Greek language is established. The principles of the analysis of the spatial vocabulary of the ancient Greek language presented in this article are a sample of systemic-structural, functional-semantic and conceptual analysis of linguistic units and they can become the basis for theoretical, practical and historical grammars of the Greek language, comparative typology of Indo-European languages, and possible practical developments in the field of linguistic conceptology.

Keywords: conceptual sphere; category of space; lexeme; lexical semantics; lexical grammar class; lexical semantic group; lingual picture of the world; anthropocentric principle.

ВСТУП

Категорія простору має тривалу історію досліджень від античності до сучасності. На кожному етапі формування наукового знання мислителі відкривали нові грані цього багатоаспектного явища. Загальним напрямом зміни уявлень про простір є шлях від конкре-

тного до абстрактного, осмислення явищ та об'єктів через метафоричні перенесення назв і увага до самої людини, яка безпосередньо пізнає простір як такий.

Наголошуючи на належності категорії простору до базових універсальних категорій людської свідомості, слід, проте, враховувати

специфіку світобачення, зумовлену певним середовищем та епохою. У різні часи простір сприймався людьми по-різному. Спочатку він мислився як проміжок між небом та землею або те, що простягається перед людиною. Згодом простір набув більш складної концептуальної структури, яка включала в себе концепти протяжності та обсягу, вимірності, середовища існування людини та ін. Таким чином, в ньому самому містилася як ідея середовища для всього існуючого, так і обмеженість цього середовища межами того, що потрапляло до поля зору. Одночасно простір сприймався як ціле, щодо якого і сама людина, і речі довкола неї сприймалися як його частини [6, с. 482]. Як указує О. В. Подосинов, «осмислення людиною навколишнього земного простору протягом усієї історії людства йшло поряд із процесом поступового виокремлення людини з природного рослинно-тваринного середовища, його відчуження та віддалення від впливу природних циклів руху. <...> Картина світу давньої людини складалася з тісної взаємодії людини і Космосу, вплив якого на людське життя був таким суттєвим» [9, с. 460].

Вчений А. Я. Гуревич з цього приводу зазначав: «Відштовхуючись від численних свідчень культури певного періоду, від того, що було закарбовано в мові, ми маємо реконструювати в минулому інше розуміння світу стосовно сучасного» [2, с. 29]. Автор наголошує на тому, що в людей архаїчних стадій розвитку мислення було здебільшого «конкретним, предметно-чуттєвим», оскільки людина ще не відокремлювала себе повністю від природи чи середовища, відчуваючи себе її частиною [2, с. 29, 31, 35].

З розвитком наукового знання в інтелектуальній практиці так званої «логосної» доби історично сформувалися два основні підходи до осмислення категорій простору і часу: субстанціональний (Демокрит, І. Ньютон) і релятивістський (Платон, Аристотель, Г. Лейбніц, В. Вернадський). Епохальним за своїм значенням стало вчення А. Ейнштейна з його ідеєю органічної єдності простору й часу, які об'єднувалися ним у чотиривимірний «просторово-часовий континуум» [1, с. 9].

Аристотель обґрунтовує новий принцип структурної організації всесвіту і намагається побудувати детально структурований ієрархічний космос. В ієрархічному космосі різні

його сфери мають неоднаковий статус. У зв'язку з цим велику увагу філософ приділяє аналізу такої топологічної характеристики простору, як «місце» (τόπος). Поняття «місця» Аристотель розглядає через взаємозв'язок із такими поняттями, як тіло, форма, матерія, межа, осяжне і об'ємне тіло, внутрішнє і зовнішнє, частина і ціле і т. п. Для аристотелівської концепції місця суттєво важливим є те, що місце охоплює той предмет, місцем якого воно є, будь-яке місце має верх і низ, кожне тіло за природою переміщується і залишається у властивому для нього місці [8, с. 123, 124].

У концепції І. Ньютона простір – первинна самодостатня категорія; він розуміється як нескінченна протяжність, яка вміщує в собі всю матерію, але не залежна від неї, не визначена матеріальними об'єктами. Цій концепції «порожнього» простору протистоїть концепція «об'єктно-заповненого» простору Г. Лейбніца, який розумів простір як дещо відносне, що залежить від об'єктів, які в ньому знаходяться, і що визначено порядком співіснування предметів [5, с. 152–162].

Як коментує це положення К. С. Яковлева, «ньютонівський простір є об'єктивацією ідеї простору, принциповим відволіканням від фактора сприйняття простору людиною; у Г. Лейбніца простір «одухотворюється» людською присутністю, він трактується, прочитується людиною. Ньютонівський простір належить фізиці та геометрії; лейбніцівське визначення відноситься, швидше, до сфери людських уявлень про світ, так би мовити, «наївної філософії» світу» [4, с. 18–19].

Таким чином, у науковому розумінні простір: 1) нерозривно пов'язаний із часом і рухом матерії; 2) залежить від структурних відношень і процесів розвитку в матеріальних схемах; 3) протяжний; 4) зв'язаний; 5) відносно безперервний; 6) тривимірний. Специфічними властивостями простору є метричні – розміри, відстані між тілами і т. ін. та топологічні – зв'язаність, симетрія/асиметрія і т. п. [3, с. 541–542].

Орієнтація в просторі завжди була для людини однією з передумов її виживання та існування. Дослідження орієнтаційних принципів різних народів у синхронному та порівняльно-історичному плані видається надзвичайно важливим для здійснення реконструкції менталітету людей різних епох, виявлення можливостей впливу й запозичень цих принципів

представниками різних етносів і культур. Така робота вимагає залучення великого емпіричного матеріалу когнітивного, антропологічного та етнографічного характеру. У вирішенні означеної проблеми важливу роль відіграє аналіз відповідного мовного матеріалу, який містить значну за обсягом інформацію про особливості просторових уявлень носіїв певної мови.

Глибокі спостереження щодо особливостей менталітету античної людини, зокрема у зв'язку з суспільно-політичною організацією життя, знаходимо в О. Ф. Лосева. Специфікою античного мислення дослідник називає те, що давні греки в усьому бачили чіткі й вигострені форми, все розглядали як організоване й оформлене тіло й саме в таких уявленнях знаходили найбільшу точність, логічність і реалізм [7, с. 462]. Властиві живому тілу характеристики й процеси (вага, розмір, рівновага, обсяг, рухомість, швидкість і т. ін.) виступають мірилом усього довкілля [7, с. 69–70]. Навіть абстрактні поняття існують для греків як тіла, виокремлюються з цілісної картини світу і набувають предметності [7, с. 516]. Отже, будь-який предмет уявляється як тривимірно-тілесний, і будь-яка річ у всесвіті розглядається за параметрами тривимірного тіла чи принаймні у певному відношенні до нього. Звідси й характерна для грецької свідомості геометричність мислення, коли будь-яка сутність і навіть тип відчуття усвідомлюються геометрично, тривимірно-тілесно, пластично й пропорційно [7, с. 308–309, 545–546].

«Примат чуттєвої інтуїції» в оцінці довкілля формує характерне для греків матеріально-чуттєве й математично-інтуїтивне сприйняття світу, витоки якого полягають у баченні об'єктів на близькій відстані, відсутності далекої перспективи, можливості вивчення речей як цілісно, так і в найдрібніших деталях. О. Ф. Лосев із цього приводу вказує на значну зіркість і розвиненість античного ока [7, с. 545, 528].

Тривимірно-тілесне сприйняття дійсності зумовлює специфічне уявлення давніми греками простору в цілому. Він постає як результат перетворення одних видів матерії на інші, неоднорідний за своєю структурою і залежний від речей, що його наповнюють. Навіть космос розуміється як тіло зі своїми параметричними характеристиками. З такого тілесного сприйняття світу випливає його неод-

мінна просторова скінченність, мало зрозуміла сучасній свідомості, натомість абсолютно природна для античної людини.

Таким чином, в античному світогляді на передньому плані завжди перебувають речі в їхньому реальному баченні та відчутті. Антична класика розуміє буття в цілому як тіло, речовинну сутність, матеріальну й стихійну, яку можна бачити, чути, відчувати. Воно постає як матеріально-чуттєвий і живий космос із постійним обертом речовини, що може виникати з хаосу і вражати своєю гармонією, симетрією та гармонійним устроєм, і в той же час йде до загибелі, перетворюючи сам себе на хаос [7, с. 45, 50].

Специфіка сприйняття простору давніми греками, яке поєднувало універсальний та архаїчний спосіб мислення й оцінки довкілля, особливостей відображення цього сприйняття в мовній картині світу цього народу становить надзвичайний інтерес. Аналіз окремих фрагментів просторової картини світу передбачає розуміння того, що в давньогрецькій мові, як і в будь-якій іншій, зафіксовано найбільш суттєві атрибути речей і об'єктів, які ґрунтуються на інтуїтивному уявленні про них у носіїв мови. Такі уявлення можуть точно відповідати сучасним, але досі не експлікованим реаліям, або відрізнитися від наукового знання, яке сучасна людина зазвичай мислить як «еталон правильних уявлень» [13, с. 12]. В усвідомленні простору й відтворенні його найсуттєвіших рис у мові поєднуються як об'єктивні фактори, так і суб'єктивні чинники, пов'язані з особливостями людського мислення.

Специфіка конкретної мовної картини світу виявляється шляхом системного семантичного аналізу лексики і значущих граматичних категорій певної мови. Як зауважила О. В. Урисон, сама мова, точніше її семантична система, є особливим об'єктом, який може бути протиставлений не лише науковій картині світу, але й нашим життєвим, побутовим уявленням, оскільки організується й розвивається за своїми особливими внутрішніми законами [13, с. 12].

Просторові уявлення в мові передусім представлені одиницями, які дозволяють виразити відношення просторової локалізації предметів і явищ, тобто «прив'язанність» до певного просторового орієнтира, що мислиться як «локус». Мовне вираження просторової

локалізації являє собою певного роду граматичну абстракцію просторових уявлень людини [10, с. 83].

Мовні засоби вираження навколишнього простору різноманітні, але тільки сукупно вони здатні відбити результати пізнання людиною довкілля та усі можливі деталі взаємовідношень між предметами матеріального світу [14, с. 15].

Проблема мовної об'єктивації категорії простору привертала увагу багатьох мовознавців і розроблялася на матеріалі різних мов (здебільшого нових, значно менше – класичних), зокрема, у працях В. М. Богуцького, Р. О. Будагова, О. В. Євтушенко, О. Є. Кібріка, І. М. Путової, І. І. Ревзіна, П. О. Редіна, Ф. І. Рожанського, Ж. П. Соколовської, В. В. Тарасової, О. А. Реферовської, М. Г. Сеніва, С. К. Смирнова, Й. М. Тронського, С. Я. Шарипкіна, М. Й. Петришин, О. С. Солопова та ін.

Проведені дослідження на матеріалі давньогрецької мови свідчать про наявність у ній добре сформованого цілісного комплексу засобів вираження просторових відношень. Однак, за наявності достатньо великого доробку у вивченні системи засобів репрезентації категорії простору в давньогрецькій мові слід відзначити певну фрагментарність у її висвітленні. Насамперед це стосується вивчення лексичної семантики. На сьогодні в лінгвістиці відсутній єдиний структурний і функційно-семантичний опис лексичної системи давньогрецької мови, не вивчено принципи й не розроблено методику групування лексики в лексико-семантичні групи, не розроблено теоретичні передумови такої семантичної класифікації в контексті формування нової парадигми наукового знання. Вивчення давніх мов потребує застосування методів семантико-когнітивного аналізу, когнітивно-дискурсивного аналізу, встановлення зв'язку із ментальними структурами, особливостями сприйняття світу давніми греками, що стали підґрунтям для формування й організації лексем у відповідні групи. Узагальнення результатів аналізу лексики просторової семантики дозволить зрозуміти принципи й механізми номінації просторових реалій носіями давньогрецької мови, визначити домінуючі складники просторового континууму, розкрити специфіку організації мовної картини світу еллінів у її багатомірності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Різноманітні просторові відношення реальних фізичних об'єктів можуть узагальнюватися в мовній свідомості людей у двох типах відношень: а) статичної локалізованості, коли простір виступає місцем перебування предмета; б) динамічної локалізованості одних об'єктів щодо інших, коли простір виступає напрямом переміщення предмета, його початковим або кінцевим пунктом.

Провідна роль у вираженні статичної і динамічної локалізованості просторових відношень у давньогрецькій мові належить дієслівній лексиці. Свідомість людини ідентифікує просторове відношення як спрямоване від одного об'єкта до іншого, тобто як односпрямоване. Ця обставина імплікована в семантиці дієслів у вигляді синтагматичних сем, що визначають їх синтаксичні потенції, і адекватно виражаються у приєднаних або безприєднаних конструкціях, яка репрезентує ситуацію просторового відношення. Предметні учасники вказаної ситуації, координати яких фіксуються людською свідомістю, відображаються у синтаксичній конструкції {V – Prp – N} як суб'єктні актанти [10, с. 84, 111]: ἵκανον ἐν ποταμῷ (Nom.) – (вони) прийшли до річки; ἐν δεσμῷ δῆσαι (Nom.) – замкнути в кайдани; λαβεῖν ἐν χεῖρεσσι (Nom.) – взяти в руки.

Мовне кодування результатів когніції щодо типів об'єктів, їх ознак та змін у просторі й часі відбувається, зокрема, за допомогою лексико-граматичного класу іменників, когнітивно-семантичний простір яких охоплює значення предметності, ознаковості або процесуальності із включенням лексем до ядерної або периферійної ділянки відповідних семантичних зон.

Особливої уваги в системі засобів вираження просторових відношень у давньогрецькій мові заслуговує категорія відмінка. Просторові значення, що виражаються відмінком, організовані в систему за двома основними параметрами – руховим і орієнтаційним. Серед орієнтаційних виділяються значення внутрішнього/зовнішнього розташування, верху/низу, вертикальності/горизонтальності, переднього/заднього боку, близькості/віддаленості і т. п. Серед рухових значень виділяються спрямованість (наближення і віддалення)/неспрямованість, контактність/неконтактність, обмеже-

ність/необмеженість руху [10, с. 92]. Система значень давньогрецьких відмінків досить добре вивчена, особливо у зіставленні з загальним станом індоєвропейської відмінкової системи (Ф. І. Кнауер, М. М. Славятинська, С. І. Соболевський, Й. М. Тронський, П. Шантрєн, С. Я. Шарипкін, О. С. Широков).

Вчений С. Я. Шарипкін, досліджуючи вираження просторових відношень за допомогою відмінків на матеріалі гомерівського епосу, відзначає, що система просторових відношень у семантичному плані базується на опозиції чотирьох основних понять: а) місцезнаходження; б) рух від чого-небудь; в) рух до чого-небудь; г) рух через що-небудь. Ці семантичні позиції ототожнюються з такими морфологічними відмінками індоєвропейської прамови: а) локатив; б) аблатив; в) акузатив; г) інструменталіс. У давньогрецькій мові локатив і аблатив з'єдналися, відповідно, з дативом і генетивом ще під час переходу від найдавнішого грецького до мікенського стану. Однак давня підсистема семантичних опозицій локальних відмінків збереглась у гомерівському діалекті в трансформованому вигляді: а) датив; б) генетив; в) акузатив; г) акузатив/датив. Це чітко простежується як у безприйменникових уживаннях: τόξ' ὤμοισιν ἔχων (Hom. II. 1.45) – лук на плечах маючи; αἰθέρι ναίων (Hom. II. 4.166) – той, що живе на небі; ἀνέδυσσεν πολίης ἀλός (Hom. II. 1.359) – піднялась із пінистого моря; так і у вживаннях із прийменниками: ὑπὸ δρυῖ δαῖτα πένοντο (Hom. II. 18.558) – під деревом готували вечерю; σμῶδιξ δ' αἰματόεσσα μεταφρένου ἔξυπανέστη σκίπτρου ὕπο χρυσέου (Hom. II. 2.267-268) – кров з'явилася під посохом золотим; ὑπὸ Ἴλιον ἦλθε (Hom. II. 2.216) – під Іліон прийшов. Автор визнає три ідеальні локальні відмінки – локатив, аблатив і адлатив, – які становлять реліктову підсистему в загальній структурі відмінкової системи. Кожен із цих ідеальних відмінків являв собою ядро прийменниково-відмінкового семантичного поля вираження просторових відношень, займаючи позицію нейтралізації змістової опозиції прийменників, які утворювали відповідне поле [11, с. 64–71].

Система відмінкових форм у давньогрецькій мові класичного періоду багато в чому зберігає принципи праіндоєвропейської і більш пізньої системи. Наприклад, індоєвропейський знахідний відмінок позначав кінцевий пункт і мету діяльності, які досягаються в ре-

зультаті його дії в часі та просторі. Тому він первісно вживався для позначення протяжності (у просторі, часі). У давньогрецькій мові знахідний відмінок на позначення протяжності або пройденого простору/відстані (accusativus extensionis) вживається, зокрема, при дієсловах ἀπέχω, διέχω – бути на відстані: ἀπεῖχον δὲ ὡς τετταράκοντα σταδίους (Xen. Anab. 6.3.20) – вони [вороги] були на відстані тридцяти стадій один від одного; καὶ οὐκέτι τρία ἢ τέτταρα στάδια διειχέτην τὴν φάλαγγα ἀπ' ἀλλήλων ἠνίκα ἐπαιάνιζόν τε οἱ Ἕλληνες (Xen. Anab. 1.8.17) – відстань між двома фалангами була вже менше трьох чи чотирьох стадій, коли елліни заспівали пеан.

Родовий відмінок уживається для позначення об'єкта при дієсловах, які виражають різні типи контактної або дистантної дії (genetivus separationis): ἐπιθυμέω – прагнути, ἄπτω – торкатися, μετέχω – брати участь, ἀπαλλάσσω – віддалятися: ἀμφοτέρων βέλε' ἤπτετο (Hom. II. 8.67) – стріли досягали тих та інших. Для вираження просторових відношень родовий відмінок уживається на позначення місця (genetivus loci): πεδίοιο – рівниною, πάσης γαίης – по всій землі. Родовий виступає і як уточнення, конкретизація місця при прислівниках: πολλαχοῦ τῆς γῆς – у багатьох місцях на землі.

Найбільш загальним виявляється значення давального відмінка – вираження близькості, визначеність, точність у просторі і часі. Давальний відмінок уживається для позначення близько розташованого об'єкта, який входить у сферу дії: πλησιάζω τινί – наближаюсь до когось; ἔπομαι τινί – йду слідом за кимось; κεινῆ δὲ τρυφάλεια ἄμ' ἔσπετο χειρὶ παχείῃ (Hom. II. 3.375) – порожній шолом залишився в широкій руці; ὃ δ' ἐσπόμενος πέσε δουρὶ (Hom. II. 12.395) – він упав, потягнувшись за списом [12, с. 539–543].

Дослідження семантичної структури іменників виявило, що система субстантивів просторової семантики в давньогрецькій мові репрезентує концептуальне поле, сформоване довкола концепту «Простір», і включає одиниці, що прямо вказують на різні типи простору, конкретні об'єкти та їх частини. Такі іменники формують групу власне просторових і вербалізують інформацію про особливості форми об'єктів, специфіку вимірюваності, а також різні типи межі в просторі (загалом 8147 лексем), напр.: γῆ, ἡ земля, поверхня зе-

млі; κύκλος, ὁ небосхил, небесна височінь; οὐρανός, ὁ небо; παράδεισος, ὁ рай; χθών, ἡ земля, ґрунт, світ, всесвіт; ἔσπερα, ἡ захід; ἔως, ἡ схід; ἄρκτος, ὁ північний полюс, північ; βάρβαρος, ἡ негрецька країна; αὐλών, ἡ протока; δέλτα, τό дельта (річки); θάλασσα, ἡ море; κόλπος, ὁ затока, бухта; λίμνη, ἡ стояча вода, болото, водойма, лиман, озеро, затока; πηγή, ἡ струмок, потік, джерело; αἶπος, τό висота, круча, гора; ἀκτή, ἡ крутий морський берег; ἴδη, ἡ лісиста гора та ін.. Група невластне просторових іменників включає в себе лексеми, які називають різні сутності, що за певних контекстуальних умов можуть уявлятися як певні об'єкти та/або ємності (фізичний і психічний стан, історичні й політичні події, соціальний статус, професія та ін. (загалом 2196 лексем), напр.: ἰδέα, ἡ вигляд, зовнішність; ἰσχύτης, ἡ худорлявість; κάλλος, τό краса; ὑγίεια, ἡ здоров'я; νόσος, ἡ хвороба, нездужання; σπάσμα, τό спазм, судома; ὕπνος, ὁ сон, сонливість, сонливий стан; ἀγρυπνία, ἡ неспання, безсоння; βούβρωστις, ἡ невгамовний голод та ін. Така група формується на підставі властивого людині ототожнення свого досвіду з певними об'єктами та речовинами, посиленням на них у процесах категоризації й концептуалізації світу. Досвід просторової орієнтації людини породжує низку метафор, що дозволяють будь-яку сутність, абстракцію представити як обмежений фізичний простір у вигляді об'єкта-ємності чи субстанції-вмістилища.

Таким чином, у давньогрецькій мові лексико-граматичний клас іменників включає в себе одиниці як конкретно-предметного, так і абстрактного значення, різної семантичної глибини й наповнення. У розглянутих групах іменників просторової семантики яскраво виділяються риси як об'єктивного, так і суб'єктивного осмислення світу людиною античної доби. Оцінка всесвіту й довкілля, змін стану об'єктів у просторі зумовили формування специфічних концептуальних структур, об'єктивованих у системі іменників. Найбільш яскраво в семантичній структурі давньогрецьких іменників представлено поняття межі у просторі (загальне значення «межа» – 43 одиниці, напр.: ἀκών, ὁ; ἀκρωτήριον, τό; ἀμφορία, ἡ; ἐσχατία, ἡ; καταλήγον, τό; ὄμιρον, τό; πεῖραρ, τό; τέρθρον, τό та ін., значення «висота», «верхня межа» – 22 одиниці, напр.: ἀνάστημα, τό; κάρηνον, τό; κορυφή, ἡ; σκοπία, ἡ; ὕψηλον, τό; ὕψωμα, τό та ін.). Поширеним є

принцип найменування просторових реалій через назви частин тіла (напр.: ἀκρωνυχία, ἡ кінчик нігтя /вершина; κάρα, τό голова, обличчя / вершина, верхівка; κάρηνον, τό голова / вершина, висота; κρόταφος, ὁ висок, скроня / верхні схили, вершина; λοφία, ἡ грива, спина, хребет / височінь, пагорб; λόφος, ὁ потилиця, шия / гребінь пагорба; μαστός, ὁ груди, сосок / круглий пагорб, горб; νῶτος, ὁ спина / поверхня; ὄφρυς, ἡ брови / піднятий край, гребінь, круча; ῥάχις, ἡ хребет, спина / гірський хребет, гребінь; τένων, ὁ сухожилок, жила / (гірський) гребінь, хребет; χάσμα, τό зів, паща / яма, провалина, розщелина; χοῖρας, ἡ горб, пухлина, збільшена залоза / підводна скеля, стрімчак). Антропоцентричний принцип організації субстантивної лексики, характерний для багатьох мов, особливо в архаїчні періоди становлення й розвитку народів, поєднується з географічним, історико-культурним, релігійно-філософським компонентами формування мовної картини світу давніх греків.

У результаті розвитку пізнавальної діяльності людини та її здатності сприймати об'єкти як цілісно, так і дискретно, виокремлюючи певні їх характеристики, якості, властивості, сформувався лексико-граматичний клас прикметників. У кожній мові ад'єктиви віддзеркалюють специфіку осмислення світу її носіями.

Прикметники беруть безпосередню й активну участь у репрезентації категорії простору, їхнім семантичним змістом є: параметричні характеристики (пов'язані з вимірами) – розміри, форми; локалізація; співіснування предметів у просторі відносно один одного, відношення частин, сторін об'єкта до самого об'єкта (внутрішність, поверхня, верх, низ, сторона, бік тощо).

Прикметники із семантикою простору беруть активну участь у формуванні мовної картини світу й вживаються для позначення характеристики конкретних фізичних предметів і явищ або відношення до них, репрезентуючи концептуальне поле концепту «Просторові ознаки об'єктів» (загалом 4328 одиниць). Сегментами означеного концептополя є мікрополя гіпоконцептів «параметр», «орієнтація» й «відношення», які містять інформацію про такі важливі характеристики об'єктів, як розмір, форма (напр.: μικρός малий, невеликий; μέγας великий; βραχύς короткий, недовгий;

χειροπληθής той, що (легко) охоплюється долонею, вміщується в руці; μακρός довгий, високий, глибокий, великий; ἄπειρος безмежний; διαπρύσιος той, що далеко простягається, просторий; βαθύς глибокий; ὑψηλός високий; μέτριος середній, середнього зросту; χαμηλός низький); локалізація, співіснування предметів у просторі відносно один одного, відношення частин, сторін об'єкта до самого об'єкта (напр.: ἐπιπόλαιος той, що знаходиться на поверхні, поверхневий; κορυφαῖος верхній, крайній; ἀντίωτος повернутий спиною; ἐπίτακτος відведений назад, розміщений в ар'єргарді; ἔσχατος крайній, задній; προβόλαιος виставлений уперед; κοσμικός світовий, всесвітній, земний; χθόνιος земний, наземний, підземний; οὐράνιος небесний; ὑλήεις лісовий, який мешкає в лісі; ἄλιεύς морський; ὄρειος який розташовується в горах, гірський; ἀγρότερος польовий, степовий; ἀγρότης сільський та ін.).

У кількісному плані найбільш численною в давньогрецькій мові виявляється група прикметників на позначення розміру, що впливає з самих реалій буття, де розмір може характеризуватися за різними ознаками-вимірами (довжина, товщина, висота, глибина і под.), у той час як інші параметри оцінки об'єктів (цілісність, повнота, форма) є більш конкретизованими й передбачають обмежену кількість лексем для номінації. Серед інших ознак, що отримують найбільш повне й різноманітне вираження прикметниками давньогрецької мови, відзначимо зовнішні ознаки, які сприймаються зором (порівняно з тими, що сприймаються іншими органами чуття); характеристики статичної локалізації щодо різних типів межі (порівняно з ознаками динамічного руху); позначення відношення до мікропростору (порівняно з релятивністю щодо макропростору). Такі дані свідчать про пріоритетний характер вербалізації тих ознак, які є безпосередньо досяжними для чуттєвого сприйняття людиною, входять до її особистого простору.

Просторова локалізація виражається і системою дейктичних елементів. Сюди слід віднести широко розгалужену в давньогрецькій мові систему займенників, прислівників, прийменників. Дослідження цієї групи лексем тісно пов'язане з поняттям дейксису, яке вводиться в граматичній теорії для опису орієнтаційних властивостей мови відповідно до місця виголошення висловлювання. Від-

значимо, що до сьогодні це актуальне для багатьох мов питання не знайшло висвітлення на матеріалі давньогрецької мови, а відповідні дейктичні елементи не отримали чіткого визначення й опису.

Система просторових прислівників давньогрецької мови є складною системою одиниць, що мають різні форми й джерела творення. Залучення до створення прислівників різних частин мови зі своєю функційно-семантичною специфікою має свою проекцію на рівень сприйняття, пізнання та передачі досвіду про об'єктивні реалії світу носіїв давньогрецької мови.

Група просторових прислівників, які позначають аспекти статичної локалізації об'єктів, їх динамічного переміщення, а також специфічні ознаки способу дії, характеристики форми, репрезентує концептуальне поле, сформоване довкола концепту «Ознака стану/дії в просторі». Аналіз системи просторових прислівників виявляє спільні з іменниками та прикметниками тенденції до пріоритетного вираження конкретних просторових ознак і позицій. Так, у першу чергу, вербалізуються ознаки статичного місцеперебування (напр.: ἀγκάς в обіймах; ποῦ десь, де-небудь; Ἀβυδόθι в Абідосі; ἀγορῆφι на зібранні; Ἀθῆνῃσι в Афінах; αὐτόθι саме тут, у цьому самому місці; ἄλλοθι в іншому місці; ἐκασταχόθι повсюди; διωρισμένως в обмеженому місці, місцями; ἐνθάδε тут; μηδαμόθι ніде; οἴκοι вдома, на батьківщині; Φθίῃφι у Фтії; χερσόθι на суходолі) та зовнішньої межі (насамперед верхньої і передньої, напр.: ἀνά наверху, зверху; ἄχρι поверх, впритул; ἐπιπολαίως на поверхні; ὑψι зверху, у височині; ἀναβάδην високо, на височині; ἐφύπερθεν поверх, ἄντα прямо навпроти, обличчям до обличчя; ἀντιθέτως один проти одного; ἀντικρύ проти, прямо; ἰθὺς прямо навпроти, обличчям до обличчя; κατάντηστίν прямо навпроти), що зайвий раз підтверджує значущість вказаних аспектів просторового дейксису для носіїв давньогрецької мови.

Конкретні й об'єктивні ознаки дії й стану в просторі, що включають уточнення позиції щодо межі різного типу або наближення/віддалення від об'єкта-орієнтира, формують ядерну зону концептополя «Ознака стану/дії в просторі» й репрезентуються значною групою прислівників. Периферійну зону концептополя складають концепти, поняттєвий субстрат яких містить інформацію про спеціалізовані, контекстуально або ситуатив-

но обумовлені характеристики стану, дії в просторі, зокрема, форму об'єктів, спосіб дії (напр.: ἐπιείξει безладно, без розбору; θολοειδῶς куполоподібно; ἰσορρόπως у стані рівноваги, стійко; кубικῶς у вигляді куба; κυλινδρικῶς у формі валу, циліндрично; μεγάλωστί широко, на широкому просторі; μίγδα упереміш, разом; πλάγιως криво, навскіс; πυροειδῶς у вигляді вогню, подібно до полум'я; βάδην кроком, пішки; ἰλαδόν натовпами, масами; λογάδην збираючи докупи; ὀμιλαδόν групами, загонами; ὀρθοστάδην стоячи, на ногах; ὀρχηδόν по одному, один за одним; περιβάδην сидючи верхи; περιπλέγδην обвиваючись; πλινθηδόν на кшталт цегли; συνοχηδόν зібравши разом, стискаючи; ὑπονομηδόν через підземний хід, через підкоп).

До групи дейктичних елементів давньогрецької мови входять особові та вказівні займенники, відіграючи важливу роль у розмежуванні учасників акту комунікації, окреслюючи поле мовця, слухача та третьої особи, неучасника комунікації.

Категорія особи значною мірою залежить від того, яку участь вона бере в акті мовлення. Протиставлення форм першої та другої особи особових займенників формам третьої особи є перш за все протиставленням комунікативних осіб особам не комунікативним, тобто тим, що не беруть участі в акті комунікації. Тільки мовець та адресат, тобто перша та друга особи, є справжніми учасниками мовного акту, третя особа не є ані мовцем, ані слухачем, тобто не бере участі в мовному спілкуванні.

Особовим займенникам, як і вказівним, властива вказівка з орієнтацією на мовця. Вказівні та особові займенники об'єднуються в складну систему типів вказівки на ступінь віддаленості від мовця.

Система особових займенників репрезентує сегмент концептополя «Вказівність», сформований довкола концепту «Участь у комунікації». У давньогрецькій мові особовий займенник ἐγώ є центром координат мовного акту. Усі інші параметри мовної ситуації визначаються виключно відносно суб'єкта мови: ἐγώ «я» та σύ «ти» є єдиним засобом вказівки на мовця та слухача.

Система вказівних займенників давньогрецької мови представлена займенниками, що дозволяють розрізнити ступені віддаленості

предмета від мовця, й репрезентує сегмент концептополя «Вказівність», сформований довкола концепту «Позиція щодо учасників комунікації». Система вказівних займенників давньогрецької мови репрезентує такі важливі просторові позиції, як «близькість до мовця», «близькість до співрозмовника/слухача» та «віддаленість від мовця/слухача» з об'єктивацією відповідно в формах займенників ὅδε, οὗτος та ἐκεῖνος.

Повне оформлення просторово-часових відношень у давньогрецькій мові відбувається в конструкціях повнозначних частин мови з прийменниками. Прийменники посідають особливе місце в лексико-семантичній системі давньогрецької мови. Вони характеризуються складною семантикою, сполучуваністю з одиницями різних лексико-семантичних груп, динамікою свого розвитку, як кількісного, так і якісного, від ранніх до більш пізніх періодів мовного стану.

У просторовій концептосфері прийменникові конструкції відіграють ключову роль у відтворенні найточніших координат об'єктів у їх розташуванні одне до одного. Просторові значення представлено в семантиці сімдесяти давньогрецьких прийменників, з розмаїттям їхніх лексико-семантичних варіантів (до тринадцяти).

На тлі розвитку й змін, які відбувались у прийменниковій системі давньогрецької мови в різні періоди її становлення, набуває актуальності й питання про розвиток прийменникових конструкцій із префіксальними дієсловами; визначення ролі складних слів у збагаченні лексики, перегрупованні семантичних структур членів певної семантичної категорії, нарешті, у зміні організації «внутрішнього лексикону» людини в діяхронії, оскільки фіксація певного елемента знання за допомогою конкретного нового знака робить це знання більш чітким та свідомим.

Аналіз матеріалу давньогрецької мови різних періодів дозволив виявити етапи формування префіксальних дієслів від можливого відокремленого вживання префікса й дієслівної основи в ранній період до об'єднання в афіксальний дериват у пізніші періоди. На всіх етапах розвитку давньогрецької мови префіксальні дієслова можуть вживатися як самостійно, так і в поєднанні з прийменниковою конструкцією, при цьому останні кількісно переважають.

ВИСНОВКИ

Об'єктивація концептуальних сфер простору засобами лексико-семантичної системи давньогрецької мови виявляє як універсальні риси, зумовлені спільними для людського мислення процесами пізнання простору, так і специфічні, спричинені особливостями формування національно-мовної картини світу. До універсальних рис слід віднести загальну тенденцію до організації і групування просторової лексики за антропоцентричним принципом, коли сама людина виступає висхідним і ключовим пунктом усвідомлення світу навколо себе і себе в довкіллі. Загальним є також принцип формування лексики за аналогією та метафоричним переносом, ви-

токи яких полягають у семантичних кореляціях між явищами, фіксованими в досвіді людини, і ґрунтуються на можливості часткового розуміння одного виду досвіду на базі іншого.

До етноспецифічних рис, що знайшли втілення в одиницях різних лексико-граматичних класів, належить гостре відчуття внутрішнього і зовнішнього простору, що виявляється насамперед у конкретних просторових опозиціях «внутрішній/зовнішній». Усвідомлення зовнішньої межі, зумовлене специфічною організацією географічного простору, реалізоване насамперед в опозиціях «верх/низ», «перед/тил», а також у загальному протиставленні «близько/далеко».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Bohutskyi, V. (2010). *Movni modeli prostoru yak kulturno-natsionalnyi fenomen (na materialii ukrainskoi, anhliiskoi ta ispanskoi mov)* [Language models of space as a cultural and national phenomenon (on the material of Ukrainian, English and Spanish)] (Doctoral thesis). Kyiv (in Ukrainian)
[Богуцький, В. (2010). *Мовні моделі простору як культурно-національний феномен (на матеріалі української, англійської та іспанської мов)* (Автореферат кандидатської дисертації). Київ].
2. Gurevich, A. (1972). *Kategorii srednevekovoj kul'tury* [Categories of medieval culture]. Moscow: Iskusstvo (in Russian)
[Гуревич, А. (1972). *Категории средневековой культуры*. Москва: Искусство].
3. Il'ichev, L., & Fedoseev, P. (Eds.). (1983). *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar'* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow: BSE (in Russian)
[Ильичев, Л., & Федосеев, П. (Ред.). (1983). *Философский энциклопедический словарь*. Москва: БСЭ].
4. Jakovleva, E. (1994). *Fragmenty russkoj jazykovej kartiny mira (modeli prostranstva, vremeni i vosprijatija)* [Fragments of the Russian language picture of the world (models of space, time and perception)]. Moscow: Gnozis (in Russian)
[Яковлева, Е. (1994). *Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия)*. Москва: Гнозис].
5. Kobozeva, I. (2000). Grammatika opisanija prostranstva. In N. Arutjunova, I. Levontina (Eds.), *Logicheskij analiz jazyka* (pp. 152–162). Moscow: Jazyki russkoj kul'tury (in Russian)
[Кобозева, И. (2000). Грамматика описания пространства. В Н. Арутюнова, И. Левонтина (Ред.), *Логический анализ языка* (с. 152–162). Москва: Языки русской культуры].
6. Kubrjakova, E. (2004). *Jazyk i znanie* [Language and knowledge]. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury (in Russian)
[Кубрякова, Е. (2004). *Язык и знание*. Москва: Языки славянской культуры].
7. Losev, A. (2000). *Istorija antichnoj jestetiki. Rannjaja klassika* [The history of ancient aesthetics. Early classics]. Moscow: AST (in Russian)
[Лосев, А. (2000). *История античной эстетики. Ранняя классика*. Москва: АСТ].
8. Osipov, A. (1989). *Prostranstvo i vremena kak kategorija mirovozzrenija i reguljatory praktičeskoj dejatel'nosti* [Space and time as a category of world outlook and regulators of practical activity]. Minsk: Nauka i tehnika (in Russian)

- [Осипов, А. (1989). *Пространство и время как категория мировоззрения и регуляторы практической деятельности*. Минск: Наука и техника].
9. Podosinov, A. (1999). *Ex oriente lux: Orientacija po stranam sveta v arhaicheskikh kul'turah Evrazii* [Ex oriente lux: Orientation according to the countries of light in the archaic cultures of Eurasia]. Moscow: Jazyki russoj kul'tury (in Russian)
[Подосинов, А. (1999). *Ex oriente lux: Ориентация по странам света в архаических культурах Евразии*. Москва: Языки русской культуры].
10. Seniv, M. (1997). *Funktsionalno-semantychnyi analiz systemy prostorovykh i chasovykh vidnoshen (na materiali latynskoj movy)* [Functional-semantic analysis of the system of spatial and temporal relations (on the material of the Latin language)]. Donetsk: Donechchyna (in Ukrainian)
[Сенів, М. (1997). *Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень (на матеріалі латинської мови)*. Донецьк: Донеччина].
11. Sharypkin, S. (1988). *Vyrazhenie prostranstvennyh otnoshenij v drevnegrecheskom jazyke sredstvami padezhej* [Expression of spatial relations in the ancient Greek language by means of cases]. *Inozemna filologija*, 23, 59–68 (in Russian)
[Шарыпкин, С. (1988). *Выражение пространственных отношений в древнегреческом языке средствами падежей*. *Иноземна філологія*, 23, 59–68].
12. Slavjatinskaja, M. (2003). *Uchebnik drevnegrecheskogo jazyka* [Ancient Greek Language Textbook] (2nd ed.). Moscow: Filomatis (in Russian)
[Славятинская, М. (2003). *Учебник древнегреческого языка* (2 изд.). Москва: Филоматис].
13. Uryson, E. (2003). *Problemy issledovanija jazykovoj kartiny mira: analogija v semantike* [Problems of the study of the linguistic picture of the world: analogy in semantics]. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury (in Russian)
[Урысон, Е. (2003). *Проблемы исследования языковой картины мира: аналогия в семантике*. Москва: Языки славянской культуры].
14. Vsevolodova, M. (1982). *Sposoby vyrazhenija prostranstvennyh otnoshenij v sovremennom russkom jazyke* [Ways to express spatial relations in modern Russian]. Moscow: Russkij jazyk (in Russian)
[Всеволодова, М. (1982). *Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке*. Москва: Русский язык].